

1864 før, nu og i fremtiden

FORTÆLLINGER I NYERE OG ÆLDRE

DANSK 1864-HISTORIOGRAFI

- | RAINER HERNING, HANS SCHULTZ HANSEN & ELKE IMBERGER (RED.): *1864 – Mennesker mellem magterne / 1864 – Menschen zwischen den Mächten*, Hamburg University Press, Hamburg 2016, 490 s., 250 kr.

- | INGE ADRIANSEN & STEEN BO FRANDSEN (RED.): *Efter 1864. Krigens følger på kort og langt sigt*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2016, 294 s., 299 kr.

- | LARS BANGERT STRUWE & MIKKEL VEDBY RASMUSEN (RED.): *Læren af 1864. Krig, politik og stat i Danmark i 150 år*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2014, 187 s., 249 kr.

- | CARSTEN JAHNKE & JES FABRICIUS MØLLER (RED.): *1864 – og historiens lange skygger. Den dansk-østrigsk-preussiske krig i 1864*, ihleo forlag, Husum 2011, 360 s., 24,95 €.

*Danmarks Stunde Null?*¹

Der står glans om 1864 som om få andre år i dansk historie. Det er ikke uden grund. Helstaten gik under, nationalstaten opstod, og dansk selvforståelse blev formet og farvet af nederlaget.² Et nederlag, som især i den nyere 1864-litteratur beskrives som et nationalt traume.

¹ Denne anmeldelse trækker delvist på Rasmus Glenthøj: *1864 – Sønner af de slagte*, København 2014, s. 435-499; Rasmus Glenthøj: „The History of a Defeat: 1864 and the flagellant tradition of Danish historiography“, i Michael Bregnsbo & Kurt Villads Jensen (red.): *Schleswig Holstein: Contested region(s) through history*, Odense 2016; Rasmus Glenthøj: „Historier om et nederlag. Kamp om 1864 igennem 150 år“, i Rasmus Glenthøj, Lone Kølle Martinsen & Sissel Bjerrum Fossat (red.): *Konfliktzonen Danmark. Stridende fortællinger i nyere dansk historie*, København medio 2018.

² At nederlag ofte har en større betydning for den nationale identitet end sejr, er et internationalt fænomen. Jf. John Hutchison: *Nations as a Zone of Conflict*, London 2005, s. 81; Steven J. Mock: *Symbols for Defeat in the Construction of National Identity*, Cambridge 2012; J.M. Barbalet: *Citizenship. Rights, Struggle and Class Inequality*, Open University Press 1988; Stephen Jacobson: „Spain. The Iberian Mosaic“, i Timothy Baycroft & Mark Hewitson (red.): *What is a Nation? Europe 1789-1914*, Oxford 2009 [2006].

Hvorvidt begrebet er velvalgt, kan diskuteres, men det indfanger den gængse forestilling om, at 1864 afstedkom en eksistentiel angst. En angst, der prægede dansk politisk kultur, tænkning og sikkerhedspolitik frem til i hvert fald 1989. Den særstatus, som nederlaget nyder, har til tider gjort året til en form for universalforklaring i nationalstatens historie. 1864 er blevet inddraget i forklaringen af alt fra nationsbygningen, de folkelige bevægelser, andelsbevægelsen, højskolerne, forfatningskampen, kulturkampen, forsvarspolitikken, velfærdsstaten og udenrigspolitikken, herunder Danmarks forhold til Tyskland og EU.³

Tendensen til at gøre 1864 til omdrejningspunktet i dansk historie har fundet sit stærkest udtryk i påstanden om, at 1864 er Danmarks *Stunde Null*.⁴ Udsagnet sætter unægteligt sagen på spidsen. Når jeg alligevel tager udgangspunkt i dette postulat i denne debatanmeldelse, skyldes det for det første, at parallellen mellem det danske og det tyske nederlag på nogle områder giver mening, og for det andet, at det indfanger en historiografisk tendens, der er forbundet med den akademiske grundfortælling om 1864. I Tyskland er *Stunde Null* midnat 8. maj 1945: Nazitysklands fald. Begrebet indfanger idéen om et absolut skel, et radikalt brud og en ny begyndelse i et samfund, der skal bygges op fra grunden efter det gamles totale fysiske og moralske kollaps. Forestillingen om *Stunde Null* indeholder hermed en etisk afstandtagen fra fortiden, dens ideologi, et generationsopgør og en diskussion af, hvorvidt børnene skal bære skylden for fædrenes synder.

Spørgsmålet er, hvor denne analogi mellem tysk og dansk historie giver mening, og hvor den ikke gør. Parallellen mellem 1945 og 1864 er rimelig i den forstand, at i begge tilfælde gik stater under (Nazityskland og den danske helstat), og nye opstod af deres aske (BRD, DDR og den danske nationalstat). I både Danmark, BRD og DDR afstedkom det en fundamentalt ny forsvars-, udenrigs- og sikkerhedspolitik, der blev defineret i modsætning til fortidens. Såvel danskere som tyskerne ønskede efter deres nederlag at lære af fortiden for at undgå at gentage dens fejl. Ligesom 1945 stadig kaster sine skygger over Tysk-

³ Se f.eks. Kristian Hvidt: „Årene derefter“, i F. Friis Møller (red.): *1864 – et hundredårsminde*, København 1963; Kaj Ove Pedersen: „Nederlagets tid. Krige og velfærdsstat“, i Lars Bangert Struwe & Mikkel Vedby Rasmussen (red.): *Læren af 1864 - Krig, politik og stat i Danmark i 150 år*, Odense 2014; Uffe Østergaard: „Danmark og EUropa“, *TEMP - tidsskrift for historie*, nr. 11, 2015; Steen Bo Frandsen: „1864-krigens virkninger i Danmark“, i Inge Adriansen og Steen Bo Frandsen (red.): *Efter 1864. Krigens følger på kort og langt sigt*, Odense 2016; Claus Møller Jørgensen: „Anmeldelse af Tom Buk-Swienty: Dommedag Als 29. juni 1864. Gyldendal 2010“, *TEMP - Tidsskrift for historie*, nr. 1 (2010); Kim Faber: „Den store danske fortrængning“, *Politiken*, 18. august 2010.

⁴ Kim Faber: „Den store danske fortrængning“, *Politiken*, 18. august 2010.

land, kastede 1864 sine skygger over dansk politik i minimum 100 år. I 1960'erne udtalte Per Hækkerup, at Danmark havde tre udenrigspolitiske problemer: Tyskland, Tyskland og Tyskland (DDR, BRD og et samlet Tyskland).⁵

Den historiografiske grundfortælling om det danske nederlag kan spores, som det vil fremgå, helt tilbage til 1864. Det er en fortælling, der ligesom i det tyske tilfælde til dels er præget af sønnernes opgør med deres fædres kultur, politik og ideologi. En del af den generation, der voksede op efter 1864, definerede sig ligesom den tilsvarende tyske i modsætning til den forrige, som den mente havde spillet fallit. At sammenligne de nationalliberale og Ejderpolitikken med nazisterne og *Lebensraum*-politikken vil måske falde nogen for brystet, men parallellen mellem dansk nationalisme op til 1864 og nazisternes *Blut und Boden* findes faktisk i Hans Vammens analyse af krigens årsager.⁶

Grundfortællingen har været præget af historien om, at krigen og nederlaget i 2. Slesvigske Krig var danskernes egen skyld, ligesom 2. Verdenskrig var tyskernes skyld. Selvom den danske anger efter 1864 i størrelse eller hegemoni ikke kan matche den tyske efter 1945, så er det til dels muligt at trække paralleller mellem den betydning, 1864 er blevet *givet* for dansk identitet, historieskrivning og mentalitet, og så den rolle, som 1945 *har* i tysk historie. Idéen om 1864 som en dansk *Stunde Null* giver dermed et stykke hen ad vejen mening, især hvis man tilslutter sig grundfortællingen om, at 1864 var et selvforskyldt nederlag og en moralsk kollaps, som eftertiden måtte gøre op med.⁷ Parallellen er imidlertid ikke uproblematisk. Det skyldes ikke blot, at den på en række områder ikke holder (ingen analogi er fuldkommen),⁸ eller at den historiografiske grundfortælling muligvis ikke har haft en ligeså hegemonisk magt som sin tyske modpart. Parallellens problem er snarere, at den på nogle områder er med til at understøtte en række

⁵ Karl Christian Lammers: „Politik mit der Erinnerung? Die Erinnerung an 1864 im Jahr der Hundertjahrfeier 1964“, i Carsten Jahnke & Jes Fabricius Møller (red.): *1864 – og historiens lange skygger. Den dansk-østrigsk-preussiske krig i 1864*, Husum 2011, s. 241.

⁶ Hans Vammen: *Den tomme stat. Angst og ansvar i dansk politik 1848-1864*, København 2011, s. 63.

⁷ Grundfortællingen kan ligeledes findes inden for den politiske og kunstneriske historiebrug. Det mest ekstreme eksempel er tv-serien *1864* (DR, 2014), der udkrystalliserer grundfortællingens tendenser i et omfang, der får den til at fremstå som en karikatur.

⁸ Krigen i 1864 var en forsvarskrig for at bibeholde et etnisk blandet dansk hertugdømme og udskille statens tyske hertugdømmer, mens 2. Verdenskrig var et forsøg på at opnå hegemoni i det kontinentale Europa. Sprogpolitikken i Mellemlesvig kan ligeledes dårligt sammenlignes med Holocaust.

udbredte misforståelser, overdrivelser eller blinde vinkler, når det gælder krigen og dens konsekvenser.

Ligesom alle andre krige medførte krigen i 1864 død, ødelæggelse og lemlæstelse, og man bør følgelig hverken forklejne soldaternes eller civilbefolkningens følelser og lidelser. Det er imidlertid vigtigt at sætte dem i et perspektiv. Krigen var ikke blodigere eller mere bestialsk, end krige sædvanligvis var i 1800-tallet. 1864 var tværtimod kortere, blodfattigere og med færre konsekvenser for civilbefolkningen end mange af århundredes øvrige krige såsom Napoleonskrigene, Krimkrigen, Den Amerikanske Borgerkrig eller Den Franske-preussiske Krig. Det er derfor en problematisk tendens, at 1864 i stigende grad bliver set som en særlig blodig krig (jf. nedenfor).

Civilbefolkningens lidelser var ikke uudholdelige, infrastrukturen blev ikke ødelagt, og selvom Sønderborg og Fredericia blev bombet, lå danske og slesvigske byer i almindelighed ikke i grus, som det var tilfældet med Tysklands *Stunde Null*. Den danske stat mistede ligesom Tyskland efter 1945 en stor del af sit territorium, men økonomien og produktionsapparatet var ikke ødelagt. Desuden er der en tendens til at overse, at den danske stat i tidligere krige har lidt langt større territorielle, politiske og økonomiske tab end i 1864 – om end nederlaget skabte det mindste Danmark i historisk tid (hvis man ser bort fra bilandene og kolonierne).⁹

Hvis vi ser på forandringen i udenrigspolitikken efter 1864 og den eksistensangst, som nederlaget er forbundet med, må det fastslås, at såvel analogien som grundfortællingen er problematisk. Eksistensangsten var ikke et produkt af 1864. 1864 var snarere et produkt af dansk og slesvig-holstensk eksistensangst. En frygt, der kan føres tilbage til Napoleonskrigene.¹⁰ Den holstenskfødte diplomat Georg Rist fastslog allerede efter nederlaget i 1814, at den danske stats udenrigspolitik var, at den ikke havde nogen udenrigspolitik.¹¹ Forestillingen om 1864 som et absolut brud er ligeledes problematisk, da nederlaget ikke for-

⁹ Rasmus Glenthøj: *1864 – Sønner af de slagne*, København 2016, s. 519-20.

¹⁰ Jf. Rasmus Glenthøj: *1864 – Sønner af de slagne*, København 2016, s. 20ff.; Rasmus Glenthøj: „When Size Mattered. The threshold principle and the existential fear of being too small: Pan-Scandinavism in a European Context“, i Michael Broers, Ambrogio Caiani, Munro Price, Stephen Bann & Gaynor Johnson (red.): *History of the European Restorations*, London medio 2018; Rasmus Glenthøj: „Skandinavismen som en politisk nødvendighed. Politisk skandinavisme i et teoretisk og komparativt perspektiv“, i Ruth Hemstad, Jes Fabricius Møller & Dag Thorkildsen (red.): *Skandinavismen – vision og virkning*, Odense 2017.

¹¹ Claus Bjørn: „Fra reaktion til grundlov“, i Olaf Olsen (red.): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, bind 10, København 2003 [1990], s. 129.

andrede alt. Flertallet af de store politiske, sociale og økonomiske forandringer, der prægede de sidste årtier af 1800-tallet, skyldtes ikke 1864. De omvæltninger, der var forbundet med nederlaget, kom langt fra alle øjeblikkeligt efter nederlaget, og i mange tilfælde var de snarere farvet af begivenheden end skabt af den.¹²

Den politiske skandinavisme og håbet om en ny krig om Slesvig døde først med Tysklands forening 1870-1871, mens kultur- og forfatningskampen (1870-1901) var kommet uafhængigt af 1864. Sidstnævnte var i virkeligheden allerede brudt ud i 1850'erne.¹³ Den kulturelle og politiske udvikling i Danmark afspejlede et alment europæisk mønster, der blot blev forsinket af den nationale konflikt i helstaten. Efter 1870, hvor en generhvervelse af hele eller dele af Slesvig fik stadig længere udsigter, kom de allerede eksisterende sociale og politiske spændinger op til overfladen. 1864 og dets „historiske lære“ blev imidlertid anvendt som et retorisk våben i den politiske og kulturelle kamp om magten, der udspillede sig i de følgende årtierne. Man må således så vidt muligt skelne mellem de steder, hvor 1864 selv fik afgørende konsekvenser, og de sammenhænge, hvor nederlaget optrådte som et vikarierende motiv.¹⁴

1864-historiografien før, nu og i fremtiden

Konklusionen på ovenstående diskussion er, at der findes paralleller, men også væsentlige forskelle mellem Danmark 1864 og Tyskland 1945. Analogien indfanger, hvordan det danske nederlag ligesom det tyske mærkede og formede flere generationers mentalitet og historieforståelse. Men kulturelt, indenrigs-, og udenrigspolitisk oversælger analogien de reelle konsekvenser af det danske nederlag. Det største problem ved sammenligningen er, at den er misvisende i forhold til de lidelser og ødelæggelser, krigen skabte, ligesom den skaber grobund for en ensidig ideologisk eller politisk tolkning af krigen og dens årsager ved direkte eller indirekte at sammenstille de nationalliberale og deres politik med nazisme. Med andre ord, så bør sammenligningen

¹² Se bl.a. Kristian Hvidt: „Årene derefter“, i Møller, F. Friis (red.): *1864 – et hundredårsminde*, København 1963; Rasmus Glenthøj: *1864 – Sønner af de slagne*, København 2016, s. 43off.

¹³ Jeppe Nevers & Michael Bregnsbo: „Demokratiet og grundloven. Den store fortælling og de forgangne fremtider“, i Rasmus Glenthøj, Lone Kølle Martinsen & Sissel Bjerrum Fossat (red.): *Konfliktzonen Danmark. Stridende fortællinger i nyere dansk historie*, København medio 2018.

¹⁴ Om vikarierende motiver se Jens Arup Seip: „Nasjonalisme som vikarierende motiv“, i Jens Arup Seip: *Fra embedsmannsstat til ettpartistat og andre essays*, Oslo 1974 [1962].

kun bruges, hvis den bliver kvalificeret og hovedsageligt afgrænset til mentalitetshistorie og historiografi.

Det interessante i vor sammenhæng er, hvordan historien om det danske nederlag er blevet forstået, og hvordan den er blevet brugt af historikere, politikere og ganske almindelige danskere. Den faghistoriske interesse for emnet ses i en rig litteratur, der allerede for små 50 år siden indeholdt 3.300 bøger og artikler.¹⁵ Hvad tallet er i dag, vides ikke, men litteraturen har et omfang, der gør, at ingen kan forventes at have et fuldt overblik. Målet med denne debatanmeldelse er hermed ikke at skabe en komplet oversigt over dansk 1864-historiografi. Det er derimod med udgangspunkt i antologierne *1864 – Mennesker mellem magterne* (2016), *Efter 1864. Krigens følger på kort og langt sigt* (2016), *Læren af 1864. Krig, politik og stat i Danmark i 150 år* (2014) og *1864 – og historiens lange skygger. Den dansk-østrigsk-preussiske krig i 1864* (2011) at diskutere, hvor 1864-historiografien i øjeblikket befinder sig, og hvor den med fordel kan bevæge sig hen. Det er en diskussion, der vil berøre en række af de nyere 1864-monografier, der imidlertid ikke vil blive anmeldt enkeltvis. Fokus vil primært være på dansk 1864-historiografi, mens den tyske historiografi kun i et mindre omfang vil blive inddraget.

Forudsætningen for en kvalificeret diskussion af, hvor forskningen befinder sig, og hvor den bør bevæge sig hen, er imidlertid en viden om, hvor den kommer fra, dvs. den tidligere forskning, dennes forskellige fortællinger og deres forudsætninger. Da den ældre forskning sjældent er blevet kritisk analyseret og diskuteret,¹⁶ er det nødvendigt med en indledende skitse og diskussion af den ældre historiografi og dens forbindelse med de (politiske) fortællinger om 1864, der opstod i forbindelse med selve primærerfaringen. Formålet med denne fremgangsmåde er at klargøre forbindelsen mellem fortidens stridende politiske fortællinger om krigen og 1864-historiografien. Det følgende er et forsøg på en redelig og nøgtern vurdering, men afspejler uundgåeligt undertegnede person, historiografiske placering og generation. Når generationsperspektivet fremhæves, skyldes det, at det i den følgende analyse vil blive tillagt en vis vægt i tolkningen af historiografis udvikling. Dette aspekt er naturligvis blot et blandt flere, såsom personlighed, erfaringer, politisk ståsted, og hvornår i et forfatterskab

15 Kongelige Bibliotek & Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek (udg.): *Bibliografi og ikonografi, 1864, Bibliographie und Ikonographie, 1864*, Karl Wachholtz, Neumünster 1970.

16 En af de få eksempler herpå er Viggo Sjøqvists anmeldelse af Erik Møllers afhandling om 1864. Se Viggo Sjøqvist: „Erik Møller: Helstatens Fald. I-II (Gads Forlag, 1958)“, *Historie/Jyske Samlinger*, Ny række, 5 (1959-61) 1.

et synspunkt er blevet udformet. Ny viden og samfundsforandringer påvirker i sagens natur historikere som alle andre.

Genesis

Nationalismens ideal er en nation, der lever i harmoni med sig selv, men i virkelighedens verden udgør nationen en konfliktzone, hvor forskellige grupperinger af politiske eller ideologiske årsager befinder sig i en evig strid med hinanden om, hvordan nationen skal forstås, defineres og ledes.¹⁷ Dette er ikke mindst tilfældet i en krisesituation, der snarere splitter end forener nationen.¹⁸ 1864 er et godt eksempel. Allerede før London-konferencens sammenbrud bølgede debatten frem og tilbage i offentligheden. At regeringens politik var under angreb, bør ikke overraske.¹⁹ Selvom hovedstadspressen, folkestemningen i København og flertallet i Rigsdagen og Rigsrådet sluttede op bag Ejderpolitikken, havde nationen aldrig stået samlet i spørgsmålet om statens fremtid.²⁰

De konstitutionelle og nationale modsætningsforhold i helstaten havde splittet danskere i mere end en generation. På den ene side stod de traditionelle konservative og det rationalistiske jyske Venstre, der ønskede at bevare den dansk-tyske helstat. De var om nødvendigt parat til at genindføre enevælden i statens fællesanliggender for at undgå krig. På den anden side stod nationalliberale, nationalkonservative og den grundtvigianske fløj af Venstre, der ønskede en dansk nationalstat og for manges vedkommende også en skandinavisk føderation. Kampen om den politiske sandhed om krigen var hermed en videreførelse af en debat, der havde delt nationen siden 1830'erne. Nederlaget på Als og Freden i Wien forandrede imidlertid dens fokus, da strids-spørgsmålet uundgåeligt måtte blive et andet. Debatten handlede ikke længere om, hvordan staten skulle se ud, da nederlaget foreløbigt efterlod alle som tabere. Det nye spørgsmål lød: Var krigen og nederla-

¹⁷ Dette afsnit om fortællingerne bygger på Rasmus Glenthøj: „Historier om et nederlag. Kamp om 1864 igennem 150 år“, i Rasmus Glenthøj, Lone Kølle Martinsen & Sissel Bjerrum Fossat (red.): *Konfliktzonen Danmark. Stridende fortællinger i nyere dansk historie*, Gads forlag, København medio 2018.

¹⁸ Hutchison: *Nations as a Zone of Conflict*, London 2005.

¹⁹ Se f.eks. Rasmus Sørensen: *Hvad bør Folket i Danmark at tænke og gjøre i denne ulykkelige Krigstid? No. 1 – No. 2*, København 1864.

²⁰ Steen Bo Frandsen: „1864-krigens virkninger i Danmark“, i Inge Adrian- sen og Steen Bo Frandsen (red.): *Efter 1864. Krigens følger på kort og langt sigt*, Odense 2016; Steen Bo Frandsen: „De store tabere i 1864: De nationalliberales glemte modstandere“, Carsten Jahnke & Jes Fabricius Møller (red.): *1864 – og historiens lange skygger. Den dansk-østrigsk-preussiske krig i 1864*, Husum 2011; Rasmus Glenthøj: *1864 – Sønner af de slagte*, København 2016, s. 96-117.

get „vores“ eller „de andres“ skyld? Det resulterede i to forskellige forklaringsmodeller: en indenrigspolitisk og en udenrigspolitisk.

Svaret på spørgsmålet og valget af model var afgørende for, hvem der skulle have den politiske magt, for hvilken mentalitet der skulle dyrkes, og for hvilken politik der skulle føres. Skulle danskerne tilegne sig en offermentalitet (evt. i kombination med en række dolkestødslegender) som tyskerne efter 1919, eller skulle de blive en nation af flagellanter, der svingede pisker over egne rygstykker for at sone deres synder som tyskerne efter 1945? Svaret var atter forbundet med, hvilken politisk „lære“ man skulle drage af historien, og hermed hvilken udenrigs-, forsvars og kulturpolitik der kunne og burde føres fremadrettet. I striden mellem de gamle helstatsmænd, de nationalliberale og de forskellige fraktioner af Venstre opstod der to forskellige hovedfortællinger, der har været med til at farve den danske opfattelse af 1864 frem til i dag.

Helstatsmændenes indenrigspolitiske fortælling

De nationalliberales politiske projekt fejlede fundamentalt i 1864, hvilket gjorde, at helstatsmændenes fortælling om nederlaget næste uundgåeligt måtte stå stærkt, da historien selv syntes at have givet dem ret. Deres fortælling blev yderligere styrket af, at den var let forståelig.²¹ De nationalliberale havde domineret Rigsdagen, Rigsrådet og regeringen, og det var deres politik, der havde ført til krigen og dermed til katastrofen. Konklusionen lå lige for: Nederlaget skyldtes de nationalliberale og deres nationalisme, der havde undermineret den dansk-tyske helstat.

De konservative helstatsmænd så 1864 som et resultat af en risikabel og urealistisk udenrigspolitik, der brød med internationale traktater og havde ført til en krig med overmagten uden troværdige alliancepartnere. Årsagen til den forfejlede nationalliberale politik var ifølge dem ikke blot de nationalliberales nationalisme, men også „presseterrorismen“, den absolutte ytringsfrihed og den nye, farlige „demokratiske“ styreform, der havde gjort det muligt for demagoger at forblinde befolkningen med nationalromantiske fantasier om den danske landssoldat og et Danmark til Ejderen.²² At de nationalliberale havde ud-

21 Om fortællingers styrke se Per H. Hansen: „Making Sense of Financial Crisis and Scandal: A Danish Bank Failure in the First Era of Finance Capitalism“, *Enterprise and Society*, Vol. 13, No. 3, 2012; Helga Drummond: „Living in a Fool's Paradise: the Collapse of Barings' Bank“, *Management Decision*, Vol. 40, Issue 3, 2002, s. 236.

22 H.P. Kofoed-Hansen: *Et Blik efter Dannevirke. Andet oplag*, København 1865, s. 3, 13. Jf. H.N. Clausens svar på anklagerne. H.N. Clausen: *Bidrag til Reactionens Charakteristik*, København 1864, s. 11-13.

fordret den „europæiske“ nødvendighed, blev set som dårskab, mens sprængningen af London-konferencen blev set som vanvid. Den nationalliberale politik blev tilskrevet en ubrudt række af politiske fejlvurderinger, der byggede på luftige forestillinger om international intervention og en skandinavisk alliance. Disse luftkasteller blev knust, så snart de mødte den politiske virkelighed, hvorefter de nationalliberale havde overladt ansvaret for oprydningen til helstatsmændene.

De nationalliberale og deres ligesindede havde i mere end et årti udråbt deres politiske modstandere til landsforrædere, hvilket havde skabt en forståelig, indædt vrede hos helstatsmændene, der ikke lagde fingrene imellem i den dom, de nu fældede. De nationalliberale blev stemplet som „hjemmesvenskere“, der havde gjort sig skyldige i højforræderi ved at forsøge at styrte Christian 9. til fordel for Karl 15. Den akademiske elite, der udgjorde den nationalliberale kerne, burde derfor lide samme skæbne, som var overgået det gamle aristokrati efter tabet af Skånelandene i 1660: Den burde miste enhver politisk magt som straf for sin fejlslagne politik. Helstatsmændene skelnede ikke mellem de forskellige nationalliberale politikere eller regeringer. Monrads politik var blot en videreførelse af Halls politik, og regeringerne blev fremstillet som rene nationalliberale regeringer, selvom de alle var samlingsregeringer med såvel venstrepolitikere som helstatsmænd. Den entydige fortælling var ikke blot den lettest forståelige, men også den belejligste for helstatsmændene. Nederlaget var selvforstyldt, og danskerne måtte selv tage ansvaret. Læren af 1864 var for de konservative, at det lille land burde tilpasse sig stormagterne (især de tyske) og aldrig igen føre en aktiv udenrigspolitik eller stole på hjælp udefra.²³

Den nationalliberale udenrigspolitiske modfortælling

De nationalliberales modfortælling findes klarest udtrykt i Orla Lehmanns forsvarsskrift *Om Aarsagerne til Danmarks Ulykke* (1864), der udkom i et utal af oplag. Lehmanns historie var blottet for indrømmelser og forbigik belejligt Monrads politik i krigsåret, ragnarokretorikken og London-konferencens sammenbrud. For ham var essensen, at helstatens undergang var uundgåelig i en tidsalder, hvor folkesuveræniteten erstattede fyrstesuveræniteten. Han erkendte, at den nationalliberale politik var slået fejl, men hvis en dom skulle fældes, så måtte den indtage omstændighederne. Ifølge Lehmann byggede den nationalliberale udenrigspolitik på realisme. Dens mål havde været at sikre Dan-

²³ D.G. Monrad: *D.G. Monrads deltagelse i begivenhederne 1864. En efterladt redegørelse udgivet ved Aage Friis*, København 1914, s. XI; H.P. Kofoed-Hansen: *Et Blik efter Dannevirke. Andet oplag*, København 1865; s. 13, 34, 36; Otto Müller: *Det Hall-Monradske Ministerium efter den 15de November 1863*, København 1864.

marks uafhængighed af Det Tyske Forbund (og et fremtidigt forenet Tyskland) ved at inddrage stormagterne. Helstatsmændenes mislykkede forsøg på at bevare det bestående blev omvendt afskrevet som en romantisk, nostalgisk utopi til gavn for landets fjender. De internationale aftaler, som helstatsmændene havde skabt efter Treårskrigen, havde ikke alene begrænset det politiske råderum. De var også ført dårligt ud i livet, hvilket gjorde en ny konflikt uundgåelig. Krigens hovedårsager var imidlertid den holstenske modvilje mod en fri fællesforfatning, den tyske samlingsnationalisme og Preussens udenrigspolitik, der truede såvel Danmark som Europa.

Danmarks forbindelse til det tyske hertugdømme Holsten havde lænket landet til Tysklands fremtid, og nationens overlevelse forudsatte hermed en konfrontationskurs, der udfordrede de internationale aftaler, der bandt Danmark og Slesvig til Holsten og Tyskland. Målet havde ifølge Lehmann ikke været et Ejderdanmark, men at fremprovokere en international indgriben, der kunne have ført til en deling af Slesvig efter sindelag. Stormagterne og de skandinaviske brødre svigtede imidlertid Danmark i nødens stund. Forudsætningen for den danske politik var kongressystemet, som var blevet skabt i Wien efter Napoleonskrigene, men London-konferencen havde vist, at dette system var brudt sammen efter Krimkrigen. De nationalliberales forklaring på 1864 var en offerfortælling. Skylden var „de andres“, men hvis man endelig skulle se indad, så bar helstatsmændene og kongen et politisk og moralsk ansvar, ligesom enevælden gjorde det historisk. Hertil kom, at hæren ikke havde ydet det samme, som den havde gjort i 1. slesvigske krig.

Den ældre historiografi

Ifølge Aristoteles findes dyden i midten,²⁴ og en fornuftig analyse af 1864 bør inddrage elementer af såvel helstatsmændenes indenrigspolitiske flagellantfortælling og de nationalliberales udenrigspolitiske offerfortælling, men samtidig forholde sig kritisk til dem begge og forstå deres ophav.²⁵ Historiefagets etos er – eller bør være – en utopisk stræben efter objektivitet. En stræben, der netop i årtierne efter 1864 gav sig udslag i den såkaldte professionalisering af historiefaget i Danmark ud fra et positivistisk videnskabsideal. Historie bliver imidlertid ikke skrevet i et sterilt laboratorium, men af mennesker af kød og blod med et brændende engagement, der er præget af deres tid, miljø og overbevisninger. Uden at sætte spørgsmålstegn ved datidens histori-

²⁴ Aristoteles: *Etikken*, Frederiksberg 2000, s. 55ff.

²⁵ Følgende bygger på Rasmus Glenthøj: *1864 – Sønner af de Slagne*, København 2014, s. 487-499.

keres integritet forekommer det klart, at 1864-historiografien ligesom historiefaget i almindelighed blev farvet af den politiske og kulturelle kamp i disse årtier, hvor nederlaget i større eller mindre grad blev brugt som et retorisk våben og et vikarierende motiv.

Ingen af de politiske fortællinger om begivenheden, der var blevet skabt i 1864, opnåede en øjeblikkelig hegemonisk status. Den gamle garde af nationalliberale historikere som C.F. Allen så ikke overraskende 1864 i forlængelse af Orla Lehmanns offerfortælling. Den lidt yngre generation med mænd som Edvard Holm og A.D. Jørgensen fandt en mellemposition. Her var der en forståelse for nationale argumenter og romantiske synspunkter, men de havde en kritisk distance til den fortælling, som Lehmann og hans ligesindede havde skabt. Nok så meget var der også en forståelse for helstatsmændenes projekt, der hos A.D. Jørgensen gav sig udslag i en forkærlighed for Christian 8. og hans forsøg på at forsvare den bestående stat.²⁶

Det radikale opgør fandt man hos den yngste generation, der blot havde været børn under krigen. Det var disse sønner af de slagne, der i nederlagets skygge og midt under forfatnings- og kulturkampen forsøgte at gøre historie til en objektiv, „professionel“ videnskab. De unge positivister kastede sig ud i en generationsmæssig og moralsk motiveret historiekamp mod deres fædre, hvis „fantasteri“ de gav skylden for landets ulykke, der har lighedspunkter med den tyske ungdoms opgør med dens fædre efter 1945. Præcis ligesom den radikale fløj af Venstre krævede et politiske opgør, og det litterære venstre krævede et kulturelt opgør, krævede de radikale historikere et historisk opgør med fædrenes romantiske fortællinger, der skulle erstattes med en realistisk historie. Det gjorde, at de i en dobbelt forstand knyttede sig til helstatsmændenes fortælling om 1864.

For det første definerede den unge generation af politikere, kunstnere og historikere sig selv som rationalister og deres modstandere som romantikere. Deres modstandere var blandt de nationalliberale eller resterne af denne gruppering, der i 1870'erne gled ind i, hvad der blev til partiet Højre i 1881. Det at sætte et skel mellem en realisme med et kosmopolitisk og europæisk udsyn og så en indadvendt, romantisk og nationalistisk selvforståelse delte de radikale netop med de gamle og konservative helstatsmænd.²⁷

For det andet var de radikale historikere og politikere (skellet var til dels flydende) udenrigspolitisk enige med helstatsmændene om læ-

²⁶ Se f.eks. A.D. Jørgensen: „Forhandlingerne om forfatningsspørgsmålet i det danske monarkis lande 1814 til 1848“, i A.D. Jørgensen: *Historiske Afhandlinger*, bind 3, København 1898 [1895].

²⁷ Rasmus Glenthøj: *1864 – Sønner af de Slagne*, København 2014, s. 491-492.

ren af 1864. Som de gode historikere, den første og anden generation af radikale historikere vitterlig var, inddrog de naturligvis elementer af såvel helstatsmændenes indenrigspolitiske som de nationalliberales udenrigspolitiske forklaringsmodeller, men hovedvægten blev lagt på førstnævnte. Den radikale historikertraditions udlægning af 1864 bygger hermed langt henad vejen på helstatsmændenes flagellantfortælling og begrebsbrug, der hermed kom til at udgøre kernen i den akademiske grundfortælling om emnet. Det gjorde 1864 yderst anvendelig for en politisk historiebrug. Historiens lære var ifølge de radikale en forkastelse af, hvad de tolkede som en aktivistisk udenrigspolitik,²⁸ og en tilpasning til stormagterne i almindelighed og Tyskland i særdeleshed.

Med Aage Friis' ord skyldtes nederlaget, at de nationalliberale med folkestemningen i ryggen „havde givet sig i kast med en overmægtig modstander uden at lytte til advarsler fra realistisk tænkende, men magtesløse statsmænd, der havde forudset, at vore egne kræfter intet ville forslå, og at udenforstående magter, når det kom til stykket, ganske ville overlade os til os selv.”²⁹ P. Munch var ikke mildere stemt. Han mente, at de nationalliberale havde misforstået, hvad nationalitet var, hvilket havde gjort, at de kastede Danmark ud i en krig, der kunne have været undgået, hvis de blot havde forkastet Ejder-programmet og delt Slesvig efter sindelag.³⁰

Skellet mellem indenrigs- og udenrigspolitiske forklaringsmodeller, som kan ses som en parallel til diskussion i tysk historiografi om *Primat der Aussenpolitik* og *Primat der Innenpolitik*, genfindes tydeligt i de to klassiske værker om 1864, der repræsenterer henholdsvis grundfortællingen og modfortællingen. Historikeren og den moderate venstre-

²⁸ Overgangen mellem udenrigs- og indenrigspolitik er i praksis flydende, men det er ikke uproblematisk at beskrive den nationalliberale politik som en aktivistisk udenrigspolitik, da dens udgangspunkt var en forfatningsmæssige krise, der lammede staten indenrigspolitisk, samt ønsket om at bibeholde Slesvig i og udskille Holsten og Lauenborg af den danske stat. Dette faktum gør det vanskeligt på et sagligt grundlag at trække en lige linje mellem udenrigspolitikken op til 1864 og den såkaldte aktivistiske udenrigspolitik efter 1989. Førstnævnte politik handlede om at afgøre, hvordan den danske stat skulle se ud, hvem den skulle indeholde, og hvordan den skulle styres, mens sidstnævnte handlede om at håndhæve ideologiske idealer uden for statens grænser, en krig mod terror samt forpligtelser over for allierede. Analogien er imidlertid trods sine åbenlyse svagheder udbredt i den politiske historiebrug.

²⁹ Aage Friis: *Tab og vinding i Danmarks historie. Særtryk af „Dansk Udsyn“*. 2. Hæfte, Kolding 1942, s. 5.

³⁰ Henrik Kragh: *Ydre Sikkerhed i Pant for Indre. P. Munchs nationsopfattelse og Det radikale Venstres placering i den nationalideologiske debat før Anden Verdenskrig - specielt med henblik på 1930'erne. Speciale ved Syddansk Universitet, Odense 2001, s. 23.*

politiker Niels Neergaards *Under Junigrundloven* (1892-1916) forklarer hovedsageligt krigen ud fra den indenrigspolitiske udvikling mellem enevældens fald og den „gennemsete“ 1866-grundlov, mens den konservative diplomat Erik Møller i *Helstatens Fald* (1958) hovedsageligt forklarer sagen udenrigspolitisk. Begge værker er præget af høj faglighed og integritet, men forskellen i fokus er sammen med forfatterens personlige erfaringer, faglige virke og politiske standpunkter med til at forklare, hvorfor de placerer ansvaret for krigen forskelligt.

Neergaards værk afspejler hans generation, en generation, der voksede op med nederlaget, og som deltog i forfatnings- og kulturkampen i slutningen af 1800-tallet. Titel *Under Junigrundloven* er sigende for Neergaards fortælling. Værket og titlen afspejler Venstres historie om, hvordan det „demokratiske“ projekt fra 1848 fejlede, og hvordan deres konservative modstandere fik magten. Junigrundloven blev imidlertid stærkt indskrænket allerede i 1852, og værkets navn og tolkning siger hermed nok så meget om Venstres opfattelse af styreformen under forfatningskampen, som det gør om 1864.³¹ Møllers værk er omvendt påvirket af hans professionelle erfaringer i mellemkrigstiden, hvor dansk diplomati måtte agere inden for et minimalt politisk råderum. Det har næppe gjort sympatien for de nationalliberale mindre. Samtidig er det værd at bemærke, at den konservative Møller ikke anskuer styreformen som demokratisk, hvilket får ham til ligesom de nationalliberale at fremhæve kongerne som afgørende politiske aktører.³²

Skellet mellem de to fortællinger i den danske 1864-historiografi synes at have en vis parallel til det grundlæggende skel mellem en *venstre-* og en *høyretradisjon* i den norske 1814-historiografi. Førstnævnte forklarer den norske grundlov og adskillelsen mellem Danmark og Norge ud fra en indenrigspolitisk udvikling og en demokratisk tolkning af begivenhederne, mens sidstnævnte forklarer begivenhederne ud fra den udenrigspolitiske og europæiske udvikling samt en mere konservativ opfattelse af datidens politiske system.³³

³¹ Om dette se Jeppe Nevers & Michael Bregnsbo: „Demokratiet og grundloven. Den store fortælling og de forgangne fremtider“, i Rasmus Glenthøj, Lone Kølle Martinsen & Sissel Bjerrum Fossat (red.): *Konfliktzonen Danmark. Stridende fortællinger i nyere dansk historie*, København medio 2018.

³² Om det generationelle aspekt jf. Jes Fabricius Møller: „Fædrelandet som tragisk helt – genrer og plotlægning i fortællingen om 1864 og 1920“, i Inge Adriansen & Steen Bo Frandsen: *Efter 1864. Krigens følger på kort og langt sigt*, Odense 2016, s. 231-33.

³³ Ottar Dahl: *Norske historieforskning i det 19. og 20. århundre*, Kristiansand 1970 [1959], s. 81ff.; Øystein Rian: „Norway in Union with Denmark“, i William H. Hubbard, Jan Eivind Myhre, Trond Nordby & Solvi Sogner (red.): *Making a Hi-*

1864 i nyere monografier

Efter 100-års jubilæet i 1964 med dets jubilæumspublikationer³⁴ synes interessen for 1864 at have været faldende. Det er således symptomatisk, at ingen af de universitetsansatte professorer inden for perioden, såsom Povl Bagge, Sven Henningsen og Georg Nørregaard, synes at have involveret sig synderligt i markeringen. Den eneste, der holdt fagets fane højt i denne forbindelse, var den tidligere professor Troels Fink, der udgav *Otte foredrag om Danmarks krise 1863-64*. At netop Fink tog denne opgave på sig, kan forklares ud fra hans baggrund. Han var født i 1912 i Aabenraa under preussisk styre, han var i familie med H.P. Hanssen, og hele hans faglige virke var centreret omkring Sønderjylland og dansk-tysk historie.

Der var kun få større, væsentlige forskningsudgivelser frem til det nye årtusind, såsom Johannes Nielsens *1864 – Da Europa gik af lave* (1987) samt Johan Andreas Schioldann Nielsens *D.G. Monrad. En patografi* (1983). Førstnævnte kombinerer en grundig militær analyse af begivenhederne med en politisk analyse. Det militære fokus og identifikationen med de danske soldater gør, at værket i sin tilgang adskiller sig fra normen i den radikale tradition, men i praksis forstærker perspektivet kun grundfortællingens kritik af de nationalliberale og deres politik. Johannes Nielsens værk trækker således tydeligt tråde tilbage til den danske officersstands synspunkter i og lige efter 1864, hvilket styrkede en fortælling, der lå i forlængelse af helstatsmændenes.³⁵ Det andet værk er et forsøg på at kombinere historieforskning og psykiatri. Gennem en analyse af et omfattende kildemateriale diagnosticerer Schioldann Nielsen D.G. Monrad som bipolar (maniodepressiv), en lidelse, som ifølge forfatteren potentielt kan have spillet en afgørende rolle for det politiske forløb i 1864. Det er en analyse, hvis tilgang og konklusion understreger grundfortællingens indenrigspolitiske fokus og opfattelsen af den nationalliberale politik som værende fundamentalt forkert.³⁶

storical Culture – Historiography in Norway, Oslo 1995; Narve Fulsås: „1905 og stabilisering av norsk historie“, Harald Gustafsson, Frederik Persson, Charlotte Tornbjerg & Anna Wallethe (red.): *Den dubbla blicken. Historia i de nordiska samhällan*, Lund 2007; Jens Johan Hyvik: *Tokulturlære i norsk historie*, Oslo 2016.

³⁴ Se især M. Friis Møller & Ernst Mentze (red.): *1864 – et hundredårsminde*, København 1963.

³⁵ Se f.eks. Cai Ditlev Hegermann-Lindenchrone: *Betragtninger i anledning af D.G. Monrads politiske breve*, København 1875 samt sammes *Om Krigsaaret 1864 og dets Indflydelse på vort Hærvæsen*, København 1874.

³⁶ Tendensen drevet til dens yderste konsekvens ses i tv-serien „1864 (DR, 2014). Her gøres D.G. Monrad til inkarnationen af dansk nationalisme og politik, samtidig med at han fremstilles som psykisk syg.

Når de to nævnte værker fremhæves, skyldes det ikke kun værkerne selv, men også deres virkningshistorie. Deres tolkninger af krigen, det politiske forløb og D.G. Monrads sindstilstand kan således spores i Tom Buk-Swientys værker. Det er imidlertid værd at bemærke, at Schioldann-Nielsens konklusioner allerede i forbindelse med forsvaret af afhandlingen blev udfordret af historikere, der ikke mente den tog tilstrækkeligt højde for tidens tankegang.³⁷ Hertil kan tilføjes, at mens Schioldann-Nielsen muligvis kan have ret i, at Monrad var bipolar, så betyder dette ikke nødvendigvis, at hans sygdom spillede en afgørende rolle for krigen forløb, eller at hans politiske tanker og planer kan afskrives som irrationelle eller maniske.

Den fornyede interesse for 1864, som opstod i 2000'erne og 2010'erne, må umiddelbart tilskrives en blanding af, at Danmark atter var blevet en krigsførende nation, en politisk historiebrug, der har inddraget 1864 i kampen for og imod en „aktivistisk“ udenrigspolitik, jubilæet i 2014 og Tom Buk-Swientys bøger *Slagtebænk Dybbøl* (2008) og *Dommedag Als* (2010). Sidstnævnte værker er blandt de største kommercielle succeser i dansk historieskrivnings historie, hvilket har givet deres udlægning af 1864 en enorm gennemslagskraft i den brede befolkning, i medierne og hos politikere og kunstnere.

Bøgerne er med god grund blevet udråbt som nyskabende, da de i deres form, stil og perspektiv adskilte sig væsentligt fra normen i dansk historiografi med deres amerikansk inspirerede tilgang, der med et stærkt aktørperspektiv og et bredt socialt fokus levendegjorde historien for læseren. Samtidig veksler fokus prisværdigt mellem dansk og tysk perspektiv, hvilket heller ikke har været gængs i den danske tradition.³⁸ Disse stilmæssige brud med traditionen kan være årsagen til, at nogen fejlagtigt har fået det indtryk, at de politiske tolkninger ligeledes var nybrud (jf. nedenfor). Det synes imidlertid aldrig at have været Buk-Swientys ærinde, men som Claus Møller Jørgensen har påpeget, så er det blevet en udbredt misforståelse i offentligheden.³⁹ Børgernes politiske forklaring på krigen ligger fuldstændig i forlængelse af grundfortællingen, hvor krigen årsager primært bliver tilskrevet de nationalliberales fejl og sekundært Bismarcks geni. Man genfinder ligeledes i hans værker en kritik af krig og nationalisme, der hverken har været grundfortællingen eller den radikale historikertradition

³⁷ Tage Kaarsted: „Var D.G. Monrad manio-depressiv?“, *Historie/Jyske Samlinger*, Ny række, 15 (1983-1985) 2.

³⁸ For 1848's vedkommende kan en lignende tilgang findes i Claus Bjørn: *1848. Borgerkrig og revolution*, København 1998.

³⁹ Claus Møller Jørgensen: „Anmeldelse af Tom Buk-Swienty: Dommedag Als 29. juni 1864. Gyldendal 2010“, *TEMP - Tidsskrift for historie*, 1 (2010), s. 189.

fremmed. En kritik, der ifølge forfatter selv har rod i hans egen familiehistorie under og efter 2. Verdenskrig.⁴⁰

I kølvandet på Buk-Swientys bøger kom Hans Vammens *Den tomme stat* (2011), der bygger på over 40 års arbejde med emnet. Værket er bemærkelsesværdigt på to måder. For det første udmærker det sig ved skarpe analyser og en enorm indsigt i perioden. Få har kendt perioden bedre end Vammen, hvilket gør hans værk uomgængeligt for forskningen. For det andet skiller bogen sig ud ved, at den er det mest rendyrkede eksempel på en indenrigspolitisk forklaring på 1864, der endnu er skrevet. Møller – og hermed indirekte den udenrigspolitiske forklaring – bliver eksplicit afskrevet som en apologet for de nationalliberale.⁴¹ Trådene tilbage til helstatsmændene genfindes ikke blot i analysen, men ligeledes i den begrebsbrug, der anvendes om de nationalliberale. Det gør, at grundfortællingen her fremstår mere kras, og der er få formildende træk i beskrivelse af de nationalliberale og nationalkonservative, der gøres ansvarlige for nederlaget. Denne skærpede udgave af grundfortællingen genfindes hos andre forskere fra Vammens generation, herunder Niels Kayser Nielsen (1949-2012) og Uffe Østergård (1945-).⁴²

Det følgende skal *ikke* ses som et forsøg på at forklejne de nævnte historikere, deres generation eller deres forskning. Tværtimod sætter undertegnede dem højt og er dem alle tak skyldig. Det er derimod et forsøg på en *mulig* og foreløbig forklaring på den tendens til en radikaliserende af grundfortællingen, som man finder hos dem. Modsat de tidligere generationer var denne generation hverken vokset op i årets skygge (som Neergaard) eller påvirket af mellemkrigstidens erfaringer (som Møller). Den voksede derimod op i skyggen af 2. Verdenskrig, og dens ungdom faldt sammen med ungdomsoprøret og Vietnamkrigen. Mange – især på venstrefløj – forbandt samtiden og den nære fortids ulykker med nationalisme og kapitalisme og forklarede samfundets udvikling ud fra materielle vilkår, strukturer og psykoanalyse. Det var en type historieforskning, der ikke levnede megen plads til uden-

⁴⁰ Synne Rifbjerg: „En uafhængig mand“, Weekendavisen, sektion 3, 2014, s. 8.

⁴¹ Hans Vammen: *Den tomme stat. Angst og ansvar i dansk politik 1848-1864*, København 2011, s. 24.

⁴² Se f.eks. Niels Kayser Nielsen: *Bonde, stat og hjem. Nordisk demokrati og nationalisme – fra pietismen til 2. verdenskrig*, Aarhus 2009, s. 179ff.; Uffe Østergård: „Norden – europæisk eller nordisk?“, *Den jyske historiker*, nr. 69-70, 1994, s. 9; Uffe Østergård: „Nederlaget 1864 i dansk og tysk historie“, i Carsten Jahnke & Jes Fabricius Møller (red.): *1864 – og historiens lange skygger. Den dansk-østrigsk-preussiske krig i 1864*, Husum 2011, s. 35; Uffe Østergård: „Danmark og Europa“, *TEMP – tidsskrift for historie*, nr. 11 (2015), s. 116.

rigspolitiske analyser. Ydermere stod udenrigspolitik som inkarnationen af en kedelig, konventionel og elitær begivenhedshistorisk historieskrivning, som denne generation ønskede at gøre op med. For andre, som Uffe Østergård, ansporede opgøret med nationalismen snarere til et komparativt udblik. Den psykoanalytiske tilgang, der især findes hos Vammen, synes ligeledes at have understøttet et indadvendt fokus og en indenrigspolitisk forklaringsmodel.

Et gennemgående træk hos alle de nævnte forskere er en kritik af nationalisme og for nogens vedkommende også en kritisk holdning til nationalstaten (om end sidstnævnte har fortonet sig med tiden). De danske historikeres kritik af først nationalisme som ideologi og siden forestillingen om nationen som en historisk konstruktion afspejlede en almen tendens og udviklingen i den internationale nationalismeforskning fra 1960'erne til 1990'erne. Det var en udvikling præget af en række forskningsmæssige strømninger (såsom marxisme, strukturalisme og moderniseringsteori) samt en reaktion på 2. Verdenskrig.⁴³ I det lys er det ikke overraskende, at helstatsmændene, deres visioner, argumenter og kritik af de nationalliberale blev adopteret af denne generation som et led i deres opgør med nationalismen. Det har haft den positive konsekvens, at helstaten som politisk projekt blev genopdaget. Det har fra 1980'erne resulteret i et løbende opgør med nationalstaten som tolkningsramme for perioden før 1864. Det er imidlertid et projekt, der endnu ikke er kommet helt i mål, og dets negative konsekvens har været et tab af nuance i bedømmelsen af de nationalliberale. Denne generation, der er påvirket af 2. Verdenskrig, har fældet flere og hårdere moralske domme over de nationalliberale politikere end forskerne før og efter dem. Deres fortælling om 1864 *kan* bruges til at understøtte forestillingen om 1864 som en dansk *Stunde Null*. Begrebsbrugen hos disse historikere er ikke blot tæt på helstatsmændenes, men også på de slagtes sønner, der som Viggo Hørup hudflettede de nationalliberale.

Det hegemoni, som den traditionelle fortælling har haft, er imidlertid blevet udfordret de sidste fem år af en række nye monografier, der har opvurderet udenrigspolitikens betydning, anfægtet den entydige ansvarsplacering og fremhævet kongens fortsatte politiske betydning. Den nye udvikling slås an i kapitel 2 og 3 af Jes Fabricius Møllers *Dynastiet Glücksborg* (2013), hvor det retorisk hedder, at analysen af 1864 ikke bør tage udgangspunkt i idéen om, at de nationalliberale var „verdensfjerne drømmere og sindssyge idioter alle til hobe“.⁴⁴ En

⁴³ Se f.eks. Umut Özkirimli: *Theories of Nationalism. A Critical Introduction*, London 2010 [2000], s. 39-48.

⁴⁴ Jes Fabricius Møller: *Dynastiet Glücksborg. En danmarkshistorie*, København

slet skjult kritik af grundfortællingen. Bogen blev året efter fulgt af Johan Peter Noacks *Da Danmark blev Danmark* og undertegnedes 1864 – *Sønner af de slagne*. Der er forskelle mellem de to sidstnævnte værker og vurderingerne i dem, men som det fremgår af indledningerne, er de ligesom Fabricius Møllers skrevet som korrektiver til grundfortællingen i almindelighed og til dens skærpede udgave i særdeleshed.

De tre værker kan tolkes som et forsøg på at finde en tredje vej mellem den indenrigspolitiske grundfortælling og den udenrigspolitiske modfortælling. Hvorvidt det er lykkedes eller er rimeligt, kan undertegnede som en part ikke objektivt vurdere. Hvad der imidlertid står klar, er, at *elementer* af den nationalliberale modfortælling har fået et videnskabeligt comeback. Blandt de *mulige* forklaringer på denne historiografiske udvikling er forskelle i forskningsinteresser, politisk observans, et skred i tolkningen af grundloven samt et generationsaspekt.

Glenthøj (1977-) og Fabricius Møller (1966-) tilhører generation X (født mellem ca. 1965 og 1980).⁴⁵ De er ikke vokset op i skyggen af 2. Verdenskrig, men derimod af Den Kolde Krig. Deres ungdom var ikke præget af Vietnamkrigen og en ideologisk idekamp, men derimod af Murens Fald, „historiens afslutning“, ideologiernes død og forestillingen om en politisk tredje vej. Noack (1943-) tilhører derimod samme generation som Vammen (1940-2017), men deres politiske ståsted har været forskelligt. Noack fremhæver Neergaard i sit værk, men hans tilgang og domme minder mere om Møllers. Mens Vammens forskning fokuserede på dansk indenrigspolitik, har Noack i højere grad beskæftiget sig med det dansk-tyske grænseland og udenrigspolitisk historie. Hermed synes der atter at være paralleller til det norske historiografiske skel mellem en indenrigspolitisk venstretradition og en udenrigspolitisk højretradition og den tyske strid mellem *Primat der Aussenpolitik* og *Primat der Innenpolitik*.

De fire antologier

Skreddet i styrkeforholdet mellem en indenrigspolitisk grundfortælling og en udenrigspolitisk modfortælling kan til dels genfindes inden for de fire antologier, der udkom i perioden 2011-2016. Antologier har ifølge sagens natur flere forfattere, hvilket gør, at de aldrig taler med én stemme. Skreddet ses således klare i de enkelte artikler, som jeg

2013, s. 75.

⁴⁵ Tom Buk-Swienty (1966-) tilhører ligeledes generation X, men hans familiehistorie – som Buk-Swienty selv fremhæver – synes at binde ham stærkere til erfaringerne fra 2. Verdenskrig, end det er tilfældet med Møller og Glenthøj. Jf. bl.a. Synne Rifbjerg: „En uafhængig mand“, *Weekendavisen*, 5.12.2014, sektion 3, s. 8.

vender tilbage til nedenfor, snarere end i antologierne som samlede værker. Når det er sagt, afspejler de linjer, som redaktionerne har lagt, naturligvis et ønske om at fremme bestemte fortællinger. Antologierne har hermed hver deres profil, der spejler forskellige standpunkter, miljøer og tilblivelseshistorier.

Alle fire værker udspringer af konferencer, der direkte eller indirekte er knyttet til jubilæumsårene 2009 (145-året) og 2014 (150-året). Det er der hverken noget overraskende eller forkert i, men i tilfældet *1864 – og historiens lange skygger* synes tilblivelseshistorien at have spillet en uheldig rolle. Idéen til konferencen kom fra den tyske ambassade og Dansk Kulturinstitut. Det er der i sig selv intet galt i, men det kan muligvis forklare, at en række af bidragene stammer fra embedsmænd. De har alle en akademisk uddannelse, og flere har dokortitler, men de er ikke længere aktive forskere, og deres faglige felt synes ikke i alle tilfælde at have været beslægtet med 1864. Deres bidrag må snarere ses som taler holdt af kompetente diplomater med en historisk indsigt end som videnskabelige artikler. Dette bør ikke skygge for kvaliteten i de øvrige artikler i antologien, skrevet af aktive tyske og danske forskere.

Overordnet set er det værd at bemærke, at antologierne i et større omfang end monografierne forsøger at bevæge sig ud over den politisk-militære begivenhedshistorie og hermed har kastet sig over dele af historien om 1864, som hidtil er blevet underbelyst. Det gælder især *1864 – Mennesker mellem magterne* (2016), der har et mere entydigt fokus end de øvrige værker. Antologien, der er blevet til i et samarbejde mellem Landesarchiv Schleswig-Holstein og Landsarkivet for Sønderjylland, tilsidesætter de storpolitiske og nationale perspektiver til fordel for et regionalt og lokalt med fokus på, hvordan krigen påvirkede befolkningen i Holsten, Slesvig og Nørrejylland økonomisk, politisk, socialt og identitetsmæssigt (jf. nedenfor). De tre øvrige antologier adskiller sig fra den gængse 1864-litteratur ved at se på krigens politiske, samfundsmæssige og historiografiske konsekvenser samt på dens erindringshistorie. *Efter 1864* (2015/6) og *1864 – og historiens lange skygger* (2011) gør dette både fra et dansk og et tysk perspektiv, mens *Læren af 1864* (2014) udelukkende fokuserer på det danske perspektiv.

Det øgede fokus på både et dansk og et tysk perspektiv ses ligeledes ved, at tre ud af de fire antologier har tyske bidragydere. I den ene er alle artiklerne trykt på begge sprog (*1864 – Mennesker mellem magterne*), i den anden er de tyske bidrag oversat til dansk (*Efter 1864*), mens sproget i den tredje antologi (*1864 – og historiens lange skygger*) følger forfatternes nationalitet. Samarbejdet mellem danske og tyske forskere kan tolkes som en del af et opgør med den metodiske nationalisme, som har præget dele af 1864-forskningen, og som et forsøg på i høje-

re grad at forstå 1864 som en transnational begivenhed. For størstedelen af artiklernes vedkommende er der imidlertid snarere tale om, at danske og tyske artikler og perspektiver optræder side om side end om en reelt transnational tilgang. Det er imidlertid i sig selv en væsentlig og positiv udvikling, da det giver begge parter en bedre forståelse af konflikten. Enkelte af de tyske artikler, som Peter Wulfs, bærer desværre præg af et manglende kendskab til dansk politik og forfatningskampen i helstaten, hvilket giver en ensidig og misforstået udlægning af begivenhederne. Undertegnede har ikke bemærket det samme i de danske artikler, men det udelukker ikke, at en lignende dansk uvidenhed om tyske forhold kan gøre sig gældende.

Politik i 1864

Jeg vil i det følgende tage nogle udvalgte aspekter ved 1864 op og se på, hvordan de bliver behandlet i antologierne, især i forhold til fortællingsaspektet. Blandt artiklerne med et traditionelt politisk fokus er Tim Knudsens „Historiens dom over 1864“ (*Efter 1864*), Steen Bo Franssens „De store tabere i 1864“ (i forskellige versioner i *1864 – Mennesker mellem magterne* og *1864 – og historiens lange skygger*), Jan Schlürmanns „1864 und das Ende des Gesamtstaates“ (*1864 – og historiens lange skygger*) og Lars B. Struwes „de Meza og grunden til, at man fyrer generaler den dag i dag“ (*Læren af 1864*). Men selvom tematikken er traditionel, er synsvinklerne det langt fra. Vigtigst er Knudsens bidrag, der analyserer, hvordan den styreform, der opstod 1848-1849, i praksis fungerede, og hvilken politisk betydning den havde.

I det, vi kan kalde for den danske „venstretradition“, er den styreform, der opstod med Junigrundloven, blevet opfattet som demokratisk. Det er en opfattelse, der kan spores tilbage til dele af venstrefløjen på den grundlovgivende rigsforsamling, der blev en del af Venstre, mens de demokratiske *elementer* i forfatningen af de konservative helstatsmænd blev brugt som et led i forklaringen på 1864. Historiografisk har den demokratiske læsning af det politiske system, der opstod med enevældens fald, indgået i den radikale tradition. Inden for 1864-forskningen ses det mere specifikt i Neergaards læsning af, hvordan det politiske system fungerede mellem de to slesvigske krige. Den demokratiske tolkning indgår således i grundfortællingen og genfindes tydeligt i Vammens tese om, at 1864 skyldtes, at de nationalliberale politikere ikke påtog sig ansvaret for staten, efter enevælden havde abdiceret. Det efterlod staten „tom“. I mange andre tilfælde, som i Buk-Swientys bøger, omtales styreformen konsekvent som demokrati, uden at det gøres klart, om der er tale om en samtidig begrebsbrug eller en nutidig karakteristik af styreformen. Uklarheden efterlader læ-

seren med et indtryk af, at styreformen basalt set var den samme som i dag.

Denne venstretradition er imidlertid blevet udfordret inden for det sidste årti af forskere som Jeppe Nevers, Jes Fabricius Møller, Palle Svensson, Jens Wendel-Hansen, Mogens Herman Hansen og Rasmus Glenthøj, der fremhæver de synspunkter, der fandtes hos de nationalliberale og konservative, nemlig at grundloven var en blandet forfatning, der indeholdt elementer af såvel monarki, aristokrati og demokrati. En midterposition finder man hos Bertel Nygaard og Anne Engelst Nørregård, men deres analyser fokuserer udelukkende på 1840'erne. I 1850'erne og 1860'erne finder man eksempler på politikere, der kalder styreformen demokratisk. Omvendt kan det vanskeligt anfægtes, at kongen stadig havde en reel politisk magt især i forhold til regeringsdannelser, det slesvigske spørgsmål, udenrigspolitikken og de skandinaviske planer.⁴⁶ Spørgsmålet er, om det er rimeligst at forklare dette med, at Frederik 7. til tider glemte, at han ikke var enevældig, og at politikerne ikke påtog sig ansvaret, eller om man tværtimod bør antage, at det er eftertiden og ikke samtiden, der har misforstået styresystemet! Hvordan man tolker styreformen, er afgørende for, hvordan politikken op til og i 1864 skal forstås, og hvor det politiske ansvar skal placeres.⁴⁷

Knudsens artikel er et polemisk opgør med, hvad han netop eksplicit kalder for „Venstres historietradition“. Det er ifølge ham en konsensushistorie, der er en anakronistisk tilbageføring af en nutidig demokratiforståelse på fortiden, hvilket har ført til et uhørt antal misforståelser, fejlfortolkninger og myter i forhold til perioden 1848-1864. Gennem en grundig analyse af skiftende regeringer og seks forskellige forfatninger viser han overbevisende, hvordan den udøvende magt i høj grad stadig befandt sig hos kongen, mens rollen som hans førsteminister (premierminister/konseilspræsident) var langt svagere defineret, mere usikker og vanskelig, end forskningen normalt antager. Knudens konklusion er den stik modsatte af venstretraditionens. De nationalliberale regeringers politiske manøvrerum var langt mindre, og deres politiske redskaber langt færre, end traditionen har antaget. Derfor bør hovedansvaret for 1864 snarere placeres hos kongerne samt på

⁴⁶ Jf. bl.a. Erik Møller: *Skandinavisk stræben og svensk politik omkring 1860*, København 1948; Erik Møller: *Helstatens Fald*, I-II, København 1958; Rasmus Glenthøj: *1864 – Sønner af de slagte*, København 2014.

⁴⁷ For en diskussion af de forskellige fortællinger om Junigrundloven se Jeppe Nevers og Michael Bregnsbo: „Demokratiet og grundloven. Den store fortælling og de forgangne fremtider“, i Rasmus Glenthøj, Lone Kølle Martinsen & Sissel Bjerrum Fossat (red.): *Konfliktzonen Danmark. Stridende fortællinger i nyere dansk historie*, København antageligvis medio 2018.

den politiske struktur, der var blevet skabt. Artiklens akilleshæl er, at den ikke nævner, at nogle af dens resultater *til dels* er foregrebet i den nyere forskning, mens den over en bred bank kritiserer tidligere historikere uden at sætte navn på dem. Uanset disse indvendinger er Knudsens analyse den hidtidigt klareste og grundigste af selve det politiske system. For den fremtidige forskning i dansk politik mellem 1848 og 1901 er den uomgængelig.

De politiske udfordringer og den usikkerhed, som enevældens fald medførte, er ligeledes emnet for Lars B. Struwes artikel, men hans fokus er på militæret og dets manglende vilje til at underlægge sig en civil ledelse. Artiklens udgangspunkt er de Mezas fyring efter tilbagetoget fra Dannevirke, der traditionelt bliver udlagt som et eksempel på nationalliberal dårskab. Ifølge den traditionelle tolkning blev de Meza gjort til syndebuk af politikerne, der ofrede ham af hensyn til den nationalistiske folkestemning i hovedstaden. Struwe mener herimod, at fyringen ikke skyldtes tilbagetoget, men derimod generalens manglende vilje til at rette ind efter sin minister og hans efterfølgende forsøg på at underløbe denne, hvilket truede regeringen på dens liv. Struwe illustrerer glimrende, hvordan det uafklarede politiske ansvar for hæren fik fatale konsekvenser, og hvordan offerfortællingen om de Meza er en historie, der blev skabt af konservative officerer præget af enevælden. Artiklens tese er velunderbygget, og dens overordnede konklusion kan vanskeligt anfægtes. Dog må det bemærkes, at sagen muligvis er endnu mere speget. Struwe omtaler konsekvent styreformen som demokratisk uden at kvalificere det. Det efterlader indtrykket af, at styreformen var identisk med nutidens, hvilket netop er, hvad Knudsen anfægter.

Modsat de to nævnte artikler holder Steen Bo Frandsen fast i at placere hovedansvaret for krigen hos de nationalliberale. Det er imidlertid værd at bemærke, at kritikken er nedtonet i artiklens 2016-udgave i forhold til versionen fra 2011 (samtidig giver Frandsen i en anden artikel fra 2016 (i *Efter 1864*) kongen et medansvar). Artiklens udgangspunkt er en anfægtelse af forestillingen om én, enig dansk nation i heroisk kamp mod et overmægtigt og aggressivt Tyskland (dvs. den nationalliberale modfortælling). Frandsens mål er at vise, hvordan datidens Danmark var en konfliktzone, samt at give en stemme til helstatsmændenes og de radikale demokraters alternativer til de nationalliberale og grundtvigianernes nationalstatsplaner og politik. Det lykkes på forbilledlig vis forfatteren at vise en dybt splittet nation samt at give fortiden dens mulige fremtider tilbage ved at anfægte den deterministiske tendens, der præger megen historieskrivning. Der var alternativer, som byggede videre på en stat, der havde eksisteret i 400 år, og som nød opbakning blandt mange i befolkningen. De fortjener

at blive taget alvorligt. Dog savnes en diskussion af de udfordringer, som der lå i alternativerne, herunder forfatningskampen, den nationale splittelse efter Treårskrigen og en samling af Tyskland, som antageligt var sket selv uden 1864.

Spørgsmålet er, om helstatsmændenes og de radikale demokraters fortælling, som Frandsen fremfører, er fortrængt i dansk historieskrivning og historieforståelse. 1864 skabte nationalstaten, og det er vanskeligt at anfægte, at dette blev afgørende for, hvordan danskerne og deres historikere har forstået fortiden. Nationalstaten blev gjort til rammen for historien, og i den forstand blev helstatsmændene – og vores historieforståelse – de store tabere i 1864. At den nationalliberale fortælling har været med til at præge den kollektive erindring, er ligeledes givet. Her fremstår Frandsens konklusioner uantastelige, og hans indsigt vigtig, ligesom han har ret i, at forskningen ikke i tilstrækkelig grad har inddraget helstatsmændenes alternativer til nationalstaten.

Dér hvor konklusionerne derimod kan diskuteres, er påstanden om de nationalliberales dominans i historiografien, mens helstatsmændenes perspektiv skal være blevet glemt. Steen Bo Frandsen udstiller på bedste vis den nationale fortælling i samtiden og eftertiden, hvor den har haft en betydelig indflydelse på den kollektive erindring.⁴⁸ Det er blot vanskeligt at se, at den nationalliberale fortælling har domineret den videnskabelige tolkning af 1864 (jf. ovenfor). Her er de nationalliberale blevet skarpt kritiseret ud fra de samme synspunkter og med de samme ord, som man finder hos helstatsmændene. Sidstnævnte fremstår netop i den akademiske grundfortælling som de statsmænd, helstatsmændene selv mente, de var.

Frandsen har ret, når han skriver, at de nationalliberale var vindere i den forstand, at 1864 skabte den nationalstat, de ønskede. Omvendt er de i historiografien blevet gjort ansvarlige for nederlaget. På den baggrund er det måske mere nærliggende at anføre, at alle de politiske partier tabte i 1864. Det gjaldt ikke blot i kongeriget, men også i hertugdømmerne, som Jan Schlürmann understreger i en artikel om helstatens undergang. Det gjaldt ikke blot de dansksindede i Slesvig, men også slesvig-holstenerne, hvis politiske projekt om et selvstændigt Slesvig-Holsten inden for Det Tyske Forbund led skibbrud med indlemmelsen i Preussen. Schlürmanns kyndige artikel indeholder måske ikke afgørende nyt, men den er en indsigtsfuld og kompetent behandling af den før-nationale helstat, dens mentalitet og dens forlis ud fra

⁴⁸ Se nærmere om fortællingerne i Rasmus Glenthøj: „Historier om et nederlag. Kamp om 1864 igennem 150 år“, i Rasmus Glenthøj, Lone Kølle Martinsen & Sissel Bjerrum Fossat (red.): *Konfliktzonen Danmark. Stridende fortællinger i nyere dansk historie*, København medio 2018.

et perspektiv, der afbalanceret inddrager danske, tyske, liberale, konservative og radikale betragtninger. I den forstand er artiklen eksemplarisk, og den peger frem mod en af de veje, 1864-forskningen fremadrettet kan tage.

Civilbefolkningen, region og økonomi

Civilbefolkningens forhold under krigen er generelt blevet stedmoderligt behandlet. Det er derfor velkomment, at emnet bliver behandlet fra både et tysk og et dansk perspektiv i *1864 – Mennesker mellem magterne*. De danske og tyske artikler afspejler imidlertid forskellen på situationen i hertugdømmerne og i Nørrejylland. De fleste tyske bidrag handler om administrationen af hertugdømmerne, den preussiske indlemmelsespolitik og den augustenburgske bevægelses kamp og undergang. Her bør Johannes Rosenplänters glimrende artikel fremhæves. Mens den røde tråd i de slesvig-holstenske bidrag er den slesvig-holstenske selvstændighedsbevægelses undergang, så handler hovedparten af de danske artikler om de vilkår, som sønderjyder og nørrejyder havde under besættelsesmagten. Her bør Leif Hansen Nielsens og Steffen Elmer Jørgensens artikler fremhæves som eksempler på reel grundforskning, der på baggrund af et omfattende arkivmateriale beskriver besættelsens hverdag og civilbefolkningens vilkår.

Antologien kommer her med ny indsigt om krigens samfundsmæssige side. Det gælder måske især de danske bidrag, som man kan håbe kunne danne grobund for en samlet afhandling om enten Nørrejylland eller hele den jyske halvø i 1864 fra et civilt perspektiv. Artiklernes fortjenester til trods bør det også bemærkes, at der savnes et komparativt udblik i antologien. Var civilbefolkningens vilkår i 1864 værre eller bedre end i andre samtidige krige, og hvordan var de i forhold til tidligere besættelser af halvøen? Relevansen af denne type spørgsmål er ikke blevet gjort mindre af den uheldige tendens til at fremstille 1864 som en særligt blodig og grum krig.⁴⁹ Når det gælder behandlingen af den slesvig-holstenske bevægelse, bliver den konsekvent og uproblematisk betegnet som demokratisk i de tyske artikler. At sætte et lighedstegn mellem 1800-tals liberalisme og demokrati er imidlertid alt andet end uproblematisk.

Det regionale og lokale perspektiv er gennemgående i *1864 – Mennesker mellem magterne*, hvilket er en nyttig og tankevækkende kontrast til det vanlige nationale. Dette kommer klarest til udtryk i Hans Schultz Hansens fine analyse af de dansksindedes og tysksindedes

⁴⁹ Dette ses klart i historieformidlingen og den kunstneriske historiebrug. I tv-serien „1864“ (DR, 2014) hævdedes det fejlagtigt, at 1864 er den blodigste krig i dansk historie, mens det i „Historien om Danmark“ (DR, 2017) hævdes, at 1864 var et „et blodbad uden lige“.

kamp om Slesvigs fremtid i 1864 samt i Steen Bo Frandsens ovenfor nævnte bidrag. Hansen analyserer de to bevægelsers vidt forskellige vilkår, deres initiativer og deres strategier. Slesvig-holstenernes argumentation for et forenet Slesvig-Holsten knyttede an til dynastisk legitimitet, mens de dansksindede derimod nu tilsluttede sig nationalitetsprincippet og idéen om deling af Slesvig efter en folkeafstemning.

Frandsen analyserer omvendt, hvordan splittelsen mellem de nationalliberale og helstatsmændene ikke blot bør ses som en kamp mellem forskellige politiske programmer, men ligeledes som en strid mellem en nationalliberal københavnsk centralisme og en jysk regionalisme og føderalisme. Det er en tematik, der har været gennemgående i store dele af Frandsens forfatterskab, herunder i disputatsen *Opdagelsen af Jylland* (1996), der i dag står som et standardværk inden for feltet. Frandsen må ses som den fremmeste repræsentant for det regionale og helstatslige perspektiv (som i *Holsten i Helstaten* (2008)). Han står imidlertid ikke alene. Perspektiverne genfindes hos forskere som Niels Kayser Nielsen og Uffe Østergaard, der har det til fælles med Steen Bo Frandsen, at de er uddannet i Aarhus. Den regionale tilgang, der ofte glimrer ved sit fravær blandt københavnske forskere, kan på den baggrund passende døbes Aarhuskolen.

Krigens følger for hertugdømmerne bliver kompetent analyseret af Martin Krieger (*1864 – Mennesker mellem magterne*) og Hans Schultz Hansen (*Efter 1864*) om end med et forskelligt fokus. Krieger ser på den økonomiske udvikling i begge hertugdømmer efter 1864, hvor kontinuitet versus brud samt de positive og negative effekter af indlemmelsen i Preussen i 1866 nøgternt bliver vurderet. Hansen fokuserer udelukkende på Slesvig, og hans analyse inddrager både krigens territoriale og statsretslige konsekvenser, nationalitets- og identitetskampen samt moderniseringen af hertugdømmet, der giver associationer til Eugen Webers *Peasants into Frenchmen* (1976).

Krigens økonomiske og samfundsmæssige konsekvenser for Danmark bliver analyseret af Ove K. Pedersen i „Nederlagets tid: krige og velfærdsstat“ (*Læren af 1864*), hvor tesen er, at det moderne Danmark bliver skabt i „nederlagets tid“, der befinder sig mellem de to slesvigskrige og afslutningen af 2. Verdenskrig. Påstanden er, at 1864 er en forudsætning for den danske velfærdsstat. Kernen i argumentation er, at skabelsen af en lille nationalstat medførte en homogenisering af befolkningen, affødte sociale bevægelser og lagde grundlaget for velfærdsstaten. Pedersen bidrag er velskrevet og kan virke overbevisende, men det bygger også på en konsensusfortælling om dansk historie, der nok fremhæver de ydre konflikters betydning, men glider meget let hen over de indre modsætninger. Nok så meget fremstår 1864 som et led i en proces, hvilket gør, at nederlagets konkrete betydning

aldrig bliver fuldstændigt klart i artiklen. Der er således en diskrepans mellem artiklens processuelle perspektiv og redaktionens indledning, hvor det bastant hedder, at 1864 skabte velfærdsstaten. Tesen om betydningen af „nederlagets tid“ og dens sammenhæng med velfærdsstaten rejser ligeledes spørgsmål om, hvordan vi skal forstå dennes opståen i stater, der ikke har været udsat for de samme traumatiske nederlag.

Dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik efter 1864

Fælles for de øvrige tre antologier er, at de alle indeholder bidrag, der diskuterer den udenrigs-, forsvars- og sikkerhedspolitiske „lære“ af 1864. Det er et emne, som bliver berørt i enhver danmarkshistorie, ethvert oversigtsværk om dansk udenrigspolitik eller militærhistorie samt ofte bliver diskuteret i litteraturen om Danmark under de to verdenskrige og Den Kolde Krig. Der findes imidlertid få selvstændige behandlinger heraf, og disse artikler er derfor yderst velkomne. Det mest perspektivrige bidrag er Jens Ole Christensens „Danske overlevelsestrategier i skyggen af 1864“ (*Efter 1864*), der sætter den lære, som de fire gamle partier drog af 1864, op som fire fortællinger. Christensen illustrerer glimrende, hvordan 1864 igennem 150 år er indgået i en politisk-ideologisk kamp, hvor alle de politiske partier har brugt historien til at bekræfte de synspunkter, som de allerede havde, og som et argument for den politik, de ønskede at føre. Der er tale om en kort og kontant artikel. Den er velskrevet og velargumenteret, og dens konklusioner forekommer overbevisende, men dens længde og snit gør, at den stadig har hypotesens form.

Emnet bliver mere traditionelt diskuteret i Mikkelt Runge Olsens „Dansk udenrigspolitik i skyggen af katastrofen“ og Hans Mouritzens „1864: et spørgsmål går gennem nyere dansk udenrigspolitik“ (begge i *Læren af 1864*). De to politologer behandler emnet kompetent, men med forskellige vægtninger, styrker og svagheder. Olsen analyserer glimrende den forskellige lære, som henholdsvis centrum-venstre og centrum-højre drog af krigen i 1864, og hvordan dette har påvirket sikkerhedspolitikken frem til i dag. Det sker på baggrund af en større indledende analyse af, hvorfor krigen kom, og hvorfor det gik galt, der tager udgangspunkt i Treårskrigen lært om international indgriben. Her demonstreres stor indsigt, kendskab til historiografien og et mere nuanceret blik for de nationalliberales udfordringer og en større forståelse for deres strategi end det, som har præget den akademiske grundfortælling.

Der er imidlertid tale om en gradbøjning og ikke om et brud med den historiografiske tradition. Halls og Monrads politik bliver i overensstemmelse med helstatsmændenes fortælling og den akademiske

grundfortælling set som to alen af et stykke, styreformen bliver anskuet som demokratisk, og forfatteren undrer sig ligesom tidligere historikere over, at regeringen ikke trak Novemberforfatningen tilbage for at undgå konflikten. Derfor bliver ansvaret også entydigt placeret hos de nationalliberale, som Olsen mener ukritisk støttede sig på erfaringerne fra Treårskrigen. Analysen – og traditionen – kan imidlertid anfægtes. Hall og Monrad var kun undtagelsesvis enige i forhold til politiske mål og midler, meget af den nyere forskning anskuer netop ikke styreformen som demokratisk, og det er muligt at tolke de nationalliberales politik som et bevidst forsøg på at fremtvinge en konflikt, der kunne lede til den internationale mægling, som man i årevis havde stræbt efter. Dette ville en tilbagetrækning af forfatningen have forhindret.

Hans Mouritzens artikel diskuterer med udgangspunkt i litteraturen inden for *International Relations* (IR), hvor, hvornår og hvordan 1864 har udgjort en udenrigspolitisk lære, som embedsmænd og politikere har støttet sig til i vanskelige situationer. Bidraget afspejler på den ene side en glimrende brug af teori og en stor indsigt i 1900-tallets historie, men desværre også mindre indsigt i baggrunden for krigen i 1864 og dens umiddelbare følger. Det påvirker flere steder artiklen i en uheldig retning, hvilket tydeligst ses i forbindelse med analysen af Christmas Møllers holdning til Tyskland i 1945. Her afviste Møller en grænserevision med henvisning til, at den ville efterlade et betydeligt tysk mindretal i Danmark, hvilket ville give såvel dette mindretal som Tyskland muligheden for i fremtiden at blande sig i dansk politik. Ifølge Mouritzen er det i Møllers argumentation „umuligt at spore en 1864-morale“, dvs. en politisk lære af 1864. Hermed overser han, at de nationalliberale siden 1830'erne havde argumenteret for en udskillelse af Holsten for at forhindre holstenernes, det tyske forbunds og et fremtidigt forenet Tysklands indblanding i dansk politik. Den danske regering afviste ligeledes Bismarcks forslag om en nordlig deling af Slesvig i årene efter 1864, fordi de alle gav det lille tyske mindretal en række rettigheder, som kunne bruges til at underminere dansk selvstændighed. Christmas Møllers argumentation ligger hermed i direkte forlængelse af en af hovedlinjerne i dansk udenrigspolitik op til, i og efter 1864.

Hvordan forbindelsen mellem 1864, dets udenrigspolitiske lære og nutidig udenrigspolitik bliver set igennem såvel danske som tyske embedsmændsbriller, kan man blive klogere på gennem flere af bidragene i *1864 – og historiens lange skygger*, mens Per Øhrgaard sammentrækker kompetent diskuterer, hvordan 1864 påvirkede det dansk-tyske forhold med en hovedvægt på perioden frem til 1945. Ifølge Øhrgaard resulterede det danske nederlag og Tysklands samling i en „fin-

landisering“ af Danmark, dvs. at landet ligesom Finland under Den Kolde Krig var tvunget til at tilpasse sig politisk til sin store nabo. Analysen følger den radikale fortælling om læren af 1864, som Jens Ole Christensen med Hørups ord kalder for „Hvad skal det nytte?“

Historiografi, historieforståelse og kontrafaktisk historie

Som tidligere antydet findes der bemærkelsesværdigt få behandlinger af 1864-historiografien i forhold til dens omfang. Det gør, at Jes Fabricius Møllers artikel om genrer og plot i fortællingerne om 1864 falder på et tørt sted. Inspirationen er hentet hos Hayden White, og der er således ikke tale om en traditionel historiografisk artikel, men derimod en genrebevidst læsning. Møller argumenterer overbevisende for, at grundfortællingen i 1864-forskning er historien om en tragedie, hvilket skal forstås som en ulykke, der skyldes egne fejltrin. Der er tale om en kort, men tankevækkende artikel, der inddrager flere af de vigtigste værker, forbindelsen mellem dem og skygeboksningen mellem Neergaards indenrigspolitiske tolkning og Møllers udenrigspolitiske udlægning. Man kunne imidlertid have ønsket, at forfatteren havde haft tid og mulighed til en endnu dybere og bredere analyse, navnlig da forfatteren tydeligvis har evnerne til det.

Mens 1864-historiografien stadig er stedmoderligt behandlet, har forskningen gjort større fremskridt i forhold til, hvordan nederlaget har påvirket dansk historieskrivning og historieforståelse i en bredere forstand. Michael Bregnsbo diskuterer i *Læren af 1864*, om nederlaget medførte det danske imperiums undergang, Steen Bo Frandsen viser i *Efter 1864* de rummelige forandringer, 1864 medførte, mens Uffe Østergård i såvel *1864 – og historiens lange skygger* og *Læren af 1864* skriver om nederlagets betydning for dansk og tysk historie.

Bregnsbo påpeger i forlængelse af sin egen og Kurt Villads Jensens tese i *Det danske imperium* (2004) det problem, som 1864 skabte: Nemlig at nationalstatens opståen i historieskrivningen har medført en tilbageprojicering af den på tiden, før den opstod. Det har gjort, at den store fortælling om den danske stat er skrevet ud fra et grundlæggende forkert perspektiv, hvilket illustreres gennem fire eksempler. Det følges op af en diskussion om, hvorvidt Danmark egentlig blev en nationalstat eller ej i 1864. Ifølge Bregnsbo bestod imperiet. Vestindien blev først solgt i 1917, og Rigsfællesskabet består stadig af tre nationer. Det, som derimod gik i graven i 1864, var den imperiale ånd.

Steen Bo Frandsens og Uffe Østergårds artikler ligger i forlængelse af Bregnsbo i den forstand, at de fremhæver, hvordan 1864 resulterede i, at nationalstaten blev tolkningsramme for hele den danske stats fortid. Men de fokuserer stærkere end Bregnsbo på det kollektive hukommelsestab, det stærke fjendebillede af Tyskland (der er blevet over-

ført på EU), den indadvendthed og den national(libérale) offerfortælling, som de mener, krigen skabte. Modsat Bregnsbo følger Frandsen og Østergård grundfortællingen om 1864, hvilket kommer til udtryk i en barsk, helstatsorienteret kritik af de nationalliberale. Omvendt mener begge forfattere, at den nationale homogenitet og småstatsstatus gav Danmark en række politiske og økonomiske fordele, ligesom danskerne modsat tyskerne tog ved lære af 1864 ved at afstå fra en ekspansionistisk og aggressiv nationalistisk udenrigspolitik. Danskerne vandt hermed, selvom de tabte, mens tyskerne tabte, selvom de vandt i 1864. Ifølge Østergård skulle der to verdenskrige til, før tyskerne blev ligeså kloge som danskerne. En analogi, der understøtter Buk-Swientys forestilling om, at 1864 er Danmarks *Stunde Null*.

Uafhængigt af om man tilslutter sig Bregnsbo og Jensens terminologi eller ej, kan deres overordnede konklusion vanskeligt anfægtes. På samme måde er der mangt og meget i Frandsens og Østergårds analyser, der forekommer indlysende rigtigt. Sagen er blot den, at vi stadig mangler den grundlæggende og dybtborende afhandling, der behandler forbindelserne mellem 1864, det nationalstatslige perspektiv i dansk historiografi, fjendebilledet af Tyskland og EU-modstanden. Hvor stærke er disse forbindelser egentlig, hvornår, hvordan og hvorfor opstod de, hvordan udviklede de sig, og hvilke andre faktorer har spillet ind? Tyskfjendtlighed fandtes før 1864, ligesom den nationale historieskrivning allerede var slået igennem, hvilket C.F. Allens *Haandbog i Fædrelandets Historie* (1840) dokumenterer.

Det er imidlertid ikke kun i Danmark, at 1864 angiveligt har afstedkommet et historiografisk og kollektivt hukommelsestab. Det gælder også i Tyskland, hvilket Carsten Jahnke (*1864 – og historiens lange skygger*) og Uwe Danker (*Efter 1864*) viser i deres artikler. Syd for grænsen har der ligeledes været en tendens til at glemme helstaten og den fælles historie med Norden. Den nationale historie har fortrængt såvel den fælles dansk-tyske fortid som det regionale perspektiv. Det sidstnævnte har blot en langt større betydning i tysk historie, da Tyskland frem til 1870 bestod af en lang række forskellige stater. 1864 var den første af de tyske samlingskrige, og den ældre tyske 1864-historiografi har igennem en teleologisk, national og preussisk udlægning af fortiden kørt augustenborgerne, ridderskabet og de liberale slesvig-holstenere ud på et historisk sidespor.

Erindring, kultur og glemsel

Det måske største fremskridt inden for 1864-historiografien er erindringshistorisk, og her har ingen spillet en større rolle end nyligt afdøde Inge Adriansen. I *1864 – historiens lange skygger* diskuterer hun nederlaget i erindringskulturen, mens hun i *Efter 1864* analyserer jubilæ-

erne og de vekslende politiske dagsordner, som de har afspejlet. Den første artikel er et grundigt arbejde, der bl.a. undersøger, hvordan nederlaget blev bearbejdet gennem poesien, litteraturen, billedkunsten og mindesmærkerne i årtierne efter nederlaget. Adriansen anvender ikke fortællingsanalyse i sine artikler, men kampen mellem forskellige fortællinger og den politiske brug af fortiden går som en rød tråd igennem hendes bidrag. Billedkunsten og mindesmærker indgår i en konservativ fortælling om heltmod og opofrelse i kampen mod overmagten, som Højre understøttede, mens man i litteraturen klart ser et skel mellem en højre- og en venstrefortælling. Denne kamp mellem fortællingerne genfindes i flere af de danske markeringer af nederlaget i de sidste 150 år, men Adriansen viser ligeledes, hvordan den dagsaktuelle politiske debat hver gang præger dagsordenen.

Aspekter af 1864's litterære erindringshistorie bliver ligeledes analyseret i de to litterater Birthe Hoffmann og Anna Sandbergs artikel (*Efter 1864*), der igennem en „nationalismens arkæologi“ ønsker at undersøge, hvordan forfattere var med til at skabe „nationalistiske diskurser“. Det kommer der en interessant analyse ud af, hvor man igen skimter kampen mellem en højre- og en venstrefortælling om 1864 repræsenteret ved henholdsvis Holger Drachmann og Herman Bang.

Hoffmann og Sandbergs manglende kendskab til historiografien er imidlertid et problem. De er af den opfattelse, at højrefortællingen (dvs. en national, udenrigspolitisk offerfortælling) har været den dominerende i dansk historiografi frem til *Slagtebænk Dybbøl* udkom i 2008. Det får dem til at udråbe Buk-Swientys videreførelsen af grundfortællingen til et paradigmeskifte. Hermed understøtter de to litterater indirekte en forestilling om en højreorienteret historikerstand, som Carsten Jensen italesatte i 2014 uden at være belastet af indsigt i emnet.⁵⁰

De stridende udlægninger og historiebrugen genfindes ligeledes i Sebastian Olden-Jørgensen artikel om sange og digte om 1864 (*Efter 1864*), der anvender den svenske psykiater Johan Cullbergs traumeteori til at analysere reaktionsmønstrene på nederlaget. Forfatteren illustrerer glimrende udviklingen fra chok, henover reaktion og bearbejdning til en nyorientering. Det tætte forhold mellem historiografien og den kunstneriske historiebrug ses tydeligt ved, at den skærpede grundfortælling kommer til udtryk i Lars Lilholts 1864-ballade, *Danmarks Killing Fields* (2012). Forskellen mellem sangen og historiebøgerne er, at førstnævnte er mere forsimplet, lettere tilgængelig og i tråd med tidens tendens overdriber krigens blodighed, hvilket Olden-Jør-

⁵⁰ Carsten Jensen: „1864: afsnit 1-2“, i *Filmmagasinet ekko*, 12. okt. 2014, <http://www.ekkoilm.dk/anmeldelser/1864/> (besøgt 13. november 2017).

gensen med rette kritiserer. Han viser samtidig fint samspillet mellem historie, kunst og politik samt 1864's aftagende betydning henover tid. Sidstnævnte får ham til at konkludere, at nederlaget efterhånden kun har regional relevans. At betydningen af 1864 ikke er, hvad den har været, er givet. Men spørgsmålet er, om en analyse af sange og digte berettiger Olden-Jørgensens konklusion. 1864 indgår således stadig i politikeres og forskeres diskussion af nationalstaten, udenrigspolitikken og dansk historie⁵¹ – ligesom kunstnere med varierende evne og held kaster sig over nederlaget. Erindringsstedet forekommer hermed ikke at være så helt dødt, som det her bliver antydnet.

1864 i fremtiden?

Efter dette blik på den hidtidige 1864-forskning, dens baggrund og dens udvikling er det naturligt at stille spørgsmålet, hvilke „hvide pletter“ der stadig findes på det historiografiske landkort, og hvilke perspektiver det vil være frugtbart fremadrettet at undersøge. Svaret afhænger naturligvis af ens opfattelse af nederlagets umiddelbare betydning, dets politiske, kulturelle og historiografiske virkningshistorie samt ens holdning til de forskellige fortællinger om 1864. Undertegnede har imidlertid følgende bud: Videre forskning i selve nederlaget og dets baggrund bør ske ud fra en klar bevidsthed om eksistensen af de forskellige fortællinger i historiografien samt disse tolkninger rod i den samtidige strid mellem helstatsmænd og nationalliberale om, hvordan konflikten, krigen og nederlaget skulle forstås, bearbejdes og overvindes. Det er en bevidsthed, der ofte har været fraværende i forskningen. Der er således behov for et større historiografisk projekt, der mere tilbundsgående kan undersøge feltet.

Det vil give et bedre grundlag for en nuanceret fremstilling af be-

⁵¹ Her kan henvises til en række bidrag i de fire antologier, såsom Steen Bo Frandsen: „1864-krigens virkninger i Danmark“, i Inge Adriansen og Steen Bo Frandsen (red.): *Efter 1864. Krigens følger på kort og langt sigt*, Odense 2016; Jens Ole Christensen: „Danske overlevelsestrategier i skyggen af 1864“, i Inge Adriansen & Steen Bo Frandsen (red.): *Efter 1864. Krigens følger på kort og langt sigt*, Odense 2016; Ove Pedersen: „Nederlagets tid. Krige og velfærdsstat“, i Lars Bangert Struwe & Mikkel Vedby Rasmussen (red.): *Læren af 1864 - Krig, politik og stat i Danmark i 150 år*, Odense 2014; Mikkel Runge Olesen: „Dansk udenrigspolitik i skyggen af katastrofen“, i Lars Bangert Struwe & Mikkel Vedby Rasmussen (red.): *Læren af 1864 - Krig, politik og stat i Danmark i 150 år*, Odense 2014; Hans Mouritzen: „1864: et spøgelse går gennem nyere dansk udenrigspolitik“, i Lars Bangert Struwe & Mikkel Vedby Rasmussen (red.): *Læren af 1864 - Krig, politik og stat i Danmark i 150 år*, Odense 2014. Hertil kan f.eks. føjes Uffe Østergård: „Danmark og EUropa“, *TEMP - tidsskrift for historie*, 11 (2015) samt Oskar Borgman Hansen: *Danmarks udenrigspolitik efter 1864*, Aalborg 2012.

givenhederne, der på en balanceret måde inddrager såvel indenrigs- som udenrigspolitiske forklaringer. Indenrigspolitisk er der et behov for en større forståelse af det politiske system i almindelighed og kongens rolle i særdeleshed. Det fokus, som der i det sidste årti har været på 1848-1849, kan således med fordel flyttes over på tiden mellem de to slesvigske krige og 1864. Hertil kommer, at vi stadig mangler autoritative biografier af en række af de centrale aktører såsom C.C. Hall, Christian 9.⁵² og Bluhme, mens den eneste nyere biografi om Orla Lehmann⁵³ tolker hans politik nationaldemokratisk i stedet for liberal og skandinavisk. Hertil kommer, at der bør bygges videre på det arbejde med civilbefolkningen under krigen, som er blevet indledt i *1864 – Mennesker mellem magterne*

Et øget fokus på udenrigspolitikken kan bruges til et opgør med tendensen til metodisk nationalisme. 1864 bør ikke *blot* ses som en national begivenhed, men som en transnational begivenhed. Fremadrettet bør man ikke „blot“ inddrage tysk historie, men også de neutrale stormagter, Italien og især de skandinaviske lande. Det er således påfaldende, hvordan skandinavismen og dens betydningen selv i den nyere litteratur enten glimrer ved sit fravær eller bliver afskrevet som perifer og latterlig med en begrebsbrug, der har en slående lighed med den, som helstatsmændene brugte om skandinavisterne. Den transnationale tilgang kunne med fordel ske i samarbejde med skandinaviske, tyske og internationale forskere. De slesvigske krige bør i højere grad blive analyseret i et europæisk perspektiv, der inddrager det internationale system, som Wienerkongressen skabte, og som blev udfordret med Krimkrigen. 1864, helstatens fald, dansk og tysk nationalisme, skandinavisme og slesvig-holstensk regionalisme bør ses i lyset af en generel europæisk politisk udvikling, der inddrager periodens liberalisme, kampen mellem folkestyre og fyrstesuverænitet, Napoleon 3.s nationalitetspolitik samt epokens nationale samlings- og løsrivelsesbevægelser, herunder panslavismen og de tyske og italienske samlingsbevægelser.

Når det gælder politisk og kunstnerisk historiebrug, erindrings- og virkningshistorie, har navnlig den nyere forskning gjort fremskridt, men feltet er langt fra tilbundsgående undersøgt. For en stor dels vedkommende er der tale om afgrænsede undersøgelser eller mindre afsnit i oversigtsværker. Nogle udsagn bygger mere på (vel)begrundede

⁵² Christian 9. bliver behandlet i Jes Fabricius Møllers værk *Dynastiet Glücksborg* (2013), men bogen handler ikke specifikt om Christian 9., men derimod om hele dynastiets historie gennem 150 år.

⁵³ Claus Friisberg: *Orla Lehmann - Danmarks første moderne politiker. Orla Lehmann, de nationalliberale og Danmark 1810-49 - en politisk biografi*, Gråsten 2000.

formodninger end omfattende analyser, mens andre afspejler en given forfatters store indsigt i senere perioder, men en knap så stor indsigt i 1864, dens baggrund og de stridende fortællinger. Med andre ord: Der er et behov for kritisk at vurdere, hvorvidt, i hvilket omfang og på hvilke områder 1864 kan ses som Danmarks *Stunde Null* eller ej. På hvilke områder udgjorde nederlaget et radikalt brud med fortiden, og hvor var der snarere tale om kontinuitet på tværs af begivenheden? Hvilken betydning for nationsbygningen, de folkelige bevægelser, andelsbevægelsen, højskolerne, forfatningskampen, kulturkampen, forsvarspolitikken, velfærdsstaten og udenrigspolitikken og Danmarks forhold til Tyskland og EU bør forskere på baggrund af reelle analyser give 1864? Herudover kan det være frugtbart at følge i Steen Bo Frandsens fodspor og undersøge splittelsen mellem statens forskellige dele ud fra et regionalt perspektiv. På trods af mere end 150 års debat og tusinder af bøger og artikler er der således stadig rig mulighed for videre forskning i 1864.

Rasmus Glenthøj